

POKUŠAJ SARADNJE SRPSKIH I MUSLIMANSKIH ELITA U FINANSIJAMA PRED PRVI SVJETSKI RAT¹

Muhamed Nametak

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: Rad na osnovu arhivske građe i dosadašnjih rezultata historiografije pokušava da rasvijetli jednu do sada neispitanu oblast, a to je pokušaj finansijske saradnje Srba i Muslimana za vrijeme austrougarske okupacije i uprave. Članak pokazuje da su pokušaji osnivanja jedne zajedničke banke bili potaknuti različitim motivima, ali da su potencijalno i jedna i druga strana mogle imati koristi od tog poduhvata. Saradnja je bila pokrenuta kako iz ekonomskih poriva tako i kao pokušaj otpora prodoru vanjskog kapitala. Na kraju, zbog prevelikog procjepa među zajedničkim interesima poduhvat je propao i svaka strana se okreće razvoju vlastitih institucija.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, banke, agrarno pitanje, Privilegovana agrarna i komercijalna banka, otkup kmetova, kredit

Abstract: This paper, written on the basis of archival sources and previous results of historiography, tries to uncover the attempt of financial cooperation between Bosnian Serbs and Muslims during the Austro-Hungarian occupation and administration. The article indicates that attempts to establish a joint Bank were prompted by different motives, but that both sides could have benefited from success of this enterprise. The cooperation was initiated, both from economical urges and as an attempt to resist the penetration of foreign capital in the country. At the end, due to the overwhelming differences between the two sides, this

¹ Ovaj rad predstavlja dio projekta "Ekonomski život u Sarajevu u drugoj polovini XIX stoljeća", finansiranog od strane Ministarstva za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo.

enterprise failed, and they continued henceforth with establishing and developing national institutions in banking and finance.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, banks, agrarian question, Privileged Agrarian and Commercial Bank, redemption of serfs, credit*

Moderno bankarstvo započinje svoju historiju u Bosni i Hercegovini dolaskom Austro-Ugarske. Jugoslavenske zemlje koje su već bile u sastavu Monarhije ili u njezinom susjedstvu imale su osnovane novčane zavode. Dolazak strane vojske i uprave donio je značajne promjene u načinu funkcionisanja robno-novčane privrede. Mijenjaju se navike stanovništva, a administrativni aparat iz Monarhije unosi novine u svakodnevni život bosanskohercegovačkog društva. Dolazilo je do znatno veće cirkulacije novca potaknute najprije okupacionim kreditom, koji je u pojedinim godinama iznosio i po 9 miliona forinti.² Jedan od faktora koji je požurivao okupacionu upravu da formira bankarski sistem sasvim je sigurno bilo agrarno pitanje, koje se sve više zaoštravalo. Na Berlinskom kongresu pred evropskim silama Austro-Ugarska se obavezala da riješi agrarno pitanje. Na sjednici Berlinskog kongresa posvećenoj Bosni i Hercegovini austrougarski ministar vanjskih poslova Julius Andrássy izjavio je: “Turska bi trebalo da sredi agrarno pitanje, taj glavni izvor povremenih potresa koji su uzbunili ove krajeve i koji je pun zapreka stvorenih kod stanovništva pocijepanog vjerskim omrazama i društvenim mržnjama, a koji može da riješi samo jaka i nepristrasna sila u ovim oblastima...”³ Kako je Saferskom naredbom od 1859. godine i Vilajetskim ustavom iz 1876. omogućeno otkupljivanje kmetskog zemljišta, uz obostrano prihvatanje uvjeta, bilo je potrebno naći izvor prihoda koji bi omogućio seljaku da otkupi zemlju koju je obrađivao. Zbog toga se austrougarska administracija odlučila da omogući kredite na nekretnine, poljoprivredne kredite i trgovačke kredite.⁴

² Ferdo Hauptmann, “Bosanske financije i Kállayeva industrijska politika”, *Glasnik Arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, knjiga 12-13, Arhiv BiH, Sarajevo, 1973, 63.

³ Luka Đaković, “Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu”, *Glasnik Arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, knjiga 6, Arhiv BiH, Sarajevo, 1966, 143.

⁴ Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine, Zagreb, 1906, 486. O početku otkupa kmetova fakultativnim putem u istom izvještaju stoji obrazloženje: Die Landesverwaltung hat daher alle diese Lösungen vorerst verworfen und nur eine Massregel immer wieder angewendet,

Tako je okupiranje Bosne i Hercegovine našlo svoje opravdanje, u jednoj mjeri, u rješavanju agrarnog pitanja. Procenat kmetova u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine na početku austrougarske okupacije bio je 38,25%.⁵ Pod agrarnim pitanjem podrazumijevalo se isključivo iznalaženje načina za likvidaciju feudalnih odnosa u poljoprivredi, koji su na početku okupacije obuhvatali 52,5% ruralnih domaćinstava.⁶ Rješavanje agrarnog pitanja postalo je važno u svakodnevnom političkom životu Bosne i Hercegovine. Sve do Prvog svjetskog rata ovo pitanje imalo je utjecaja na razvoj političkih i društvenih kretanja u Bosni i Hercegovini. Nezanemariva je činjenica da je agrarno pitanje bilo i nacionalno pitanje, zbog toga što su većina zemljoposjednika bili muslimani, a većina kmetova kršćani, uglavnom pravoslavni.

Rješenje agrarnog pitanja na obostranu korist zemljoposjednika i kmeta pretstavljalo je pronalazak znatne sume novca. Zastupnik u Bosanskohercegovačkom saboru Dimović izračunao je da je na osnovu popisa stanovništva iz 1910. i broja kmetova potrebno oko 200 miliona kruna za proces otkupa njihovih imanja.⁷ U finansijskom životu Bosne i Hercegovine glavnu ulogu dugi niz godina igrala je *Privilegovana zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu*, osnovana 1895. od strane bečkog *Wiener Bankvereina*. Banka je bila zajednički poduhvat zemaljske uprave i *Bečke banke*, te se od nje očekivalo da služi interesima obje strane, što znači da je ona u svom radu imala određenu političku liniju. Zemaljska vlada koristila je svoj utjecaj u banci kako bi se obračunala sa pojedinim neistomišljenicima, o čemu svjedoči i govor Pere Stokanovića iz 1910. u Bosanskohercegovačkom saboru, kada je rekao:

...”iz iskustva nam je dobro poznato šta znači biti zavisan od *Zemaljske banke*. Znamo u narodnom pokretu za crkvenu autonomiju, a i Muslimani su to iskusili,

nämlich die Unterstutzung und Förderung des Freikaufs der Kmete, wo ein solcher sich auf rationeller Basis vollzog (...) Der Freikauf der Kmeten nun in jeder Form wird dadurch begünstigt, dass die Landesbehörden bestreb sind, denjenigen Kmeten, welche sich freikaufen wollen, alle zulässigen Erleichterungen zur Erlangung von Hypothekendarlehen zu gewähren, so zwar, dass besonders in früheren Jahren Darlehensbeträge über die statutarische Sicherheit hinaus aus Mitteln der Regierung oder des Beamtenpensionsfondes an sich freikaufende Kmeten als Darlehen gegen Amorisatation vergeben; navedeno iz njemačkog izdanja *Bericht über die Verwaltung der Bosnien und der Herzegovina*, Zagreb, 1906, 57.

⁵ Bericht über die Verwaltung von Bosnien und Herzegovina 1913, Zagreb, 48-49. Na ovom mjestu u Izvještaju se analiziraju rezultati otkupa kmetova u cjelokupnom periodu austrougarske okupacije i uprave.

⁶ Milivoje Erić, *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918-1941*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958, 63.

⁷ Haus Hof und Staats Archiv (dalje: HHS), Zeitungsarchiv 62, Bosnien Kmetenablösung ab 1910, Zahl 9.

koji su također radili na svojoj autonomiji kako su prošli, i taj povod bi najveći da prionemo, da osnivamo domaće novčane zavode. Poteškoće su bile u početku velike, i danas, dok se izradi osnova, dok se uzmogne od osnivanja do otvorenja doći, prođe dvije godine, a i dulje...”⁸

Za vrijeme ministarskog mandata Benjamina Kállaya postojao je aktivan proces gušenja nacionalnih pokreta, odnosno partikularizama unutar Bosne i Hercegovine. Kállay je pokušao na osnovu historijskih pretpostavki stvoriti jednu bosansku naciju, koja bi bila sačinjena od svih stanovnika Bosne i Hercegovine. Prethodno elaborirana nacionalna politika Benjamina Kállaya u potpunosti se prenijela i na bankarstvo. “U borbi protiv nacionalnih pokreta režim je strahovao od jačanja njihove materijalne baze, pa je nastojao da onemogući stvaranje privrednih preduzeća, koja bi izrasla u jake nacionalne institucije i obezbjedila obilatije izvore finansiranja tih pokreta”.⁹ Peter Sugar jasno ističe da je za vrijeme mandata Kállay odbio dati licencu bilo kojoj banci koja je u svom imenu sadržavala “Muslimanska”, “Srpska” ili “Hrvatska”.¹⁰ Tako je razvitak nacionalnog bankarstva u Bosni i Hercegovini krenuo dosta kasno u odnosu na druge zemlje Monarhije. Nakon Kállayeve smrti 1903. dolazi do liberalnije politike u razvoju bankarstva, što najbolje ilustruju sljedeći podaci. Od 1903. do 1914. u Bosni i Hercegovini osnovano je 26 srpskih novčanih zavoda, osam muslimanskih, deset hrvatskih i šest mješovitih.¹¹ Ipak, to su uglavnom bile manje banke i štedionice, lokalnog karaktera, koje nisu imale mogućnosti da ugroze poziciju *Zemaljske banke*. Prave konkurencije njezinom poslovanju nije bilo, ali 19. februara 1908. *Ugarska komercijalna banka* podnijela je zahtjev Zemaljskoj vladi da osnuje novčani zavod pod nazivom *Privilegovana agrarna i komercijalna banka za Bosnu i Hercegovinu*.¹² Ova banka načelno se trebala baviti otkupom kmetova, ali zapravo je to bio samo izgovor za njezino osnivanje. Pravi cilj je bio prodor na tržište Bosne i Hercegovine, koje je bilo u ekspanziji. *Privilegovana agrarna i komercijalna banka* zvanično je osnovana 20. januara 1909.¹³ Početak njezinog rada, međutim,

⁸ Stenografski izvještaji o sjednicama bosansko-hercegovačkog Sabora god. 1910. I zasjedanje, svezak 1, Sarajevo, (1910), 713-714.

⁹ Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987, 170-171.

¹⁰ Peter F. Sugar, *Industrialization of Bosnia-Herzegovina 1878-1918*, University of Washington Press, Seattle, 1963, 243.

¹¹ Ljubomir S. Kosier, Vasa Ristić, *Vodeće institucije u nacionalnom bankarstvu Bosne*, Zagreb, 1924, 12.

¹² L. Đaković, *Privilegovana agrarna i komercijalna banka*, 145.

¹³ Isto, 150.

odgođen je do donošenja Ustava i otvaranja Bosanskohercegovačkog sabora, što je bio jedan od ustupaka austrijskim finansijskim krugovima.

Dolazak mađarskog kapitala u zemlju djelovao je kao šok za austrijske interese u Bosni i Hercegovini. Međutim, i unutar zemlje postojao je otpor osnivanju ove banke, za koju se smatralo da neće napraviti iskorak u odnosu na dotadašnje stanje. Domaći kritičari osnivanja ove banke isticali su dva osnovna problema u nacrtu njezinog statuta. Prvo, tražbine banke bile su odmah ovršive, što je značilo da je dužnicima bez sudskog postupka oduzimanja imovina i drugo, za proces otkupa predviđena je varijabilna kamatna stopa. Zbog toga je puštena krilatica da će bosanskohercegovački kmetovi postati “bijeli robovi” mađarskog kapitala.¹⁴

Ovakvo pozicioniranje mađarskog kapitala u Bosni i Hercegovini sasvim sigurno je izazvalo reakciju domaćih poslovnih krugova, koji su vjerovali da se bez potrebe angažuje kapital iz Monarhije, jer je u zemlji već postojalo dovoljno kapitala, ali nedovoljno iskorištenog. Domaćeg je novca zasigurno bilo. U četiri novčana zavoda koja su postojala u Bosni i Hercegovini, a koji su bili u potpunosti u domaćim rukama, 1895. bilo je skoncentrisano oko 500.000 forinti, što je za bosanskohercegovačke prilike tog vremena bio sasvim solidan kapital. Te novčane institucije bile su Bosansko-hercegovačka narodna dionička banka, te štedionice u Brčkom, Banjaluci i Bijeljini.¹⁵ Saradnja Muslimana i Srba nametala se kao logična, kako iz spomenutog nezadovoljstva tako i iz činjenice da su ove dvije grupe bile najzainteresiranije da budu uključene u taj proces i da ga samim time kontrolišu. Jak novčani zavod sa domaćim kapitalom bio je potreban i jednima i drugima. Srbi bi dobili povoljnija sredstva za otkup kmetovskih selišta, dok bi Muslimani dobili priliku da plasiraju svoj kapital. Novac koji zemljoposjednici dobijaju putem hipotekarnih kredita ili od otkupa kmetovskih selišta nije uvijek bio usmjeren u konstruktivne svrhe. Neki zemljoposjednici, poput Adem-age Mešića, razvili su mnogobrojne poslove od trgovine, bankarstva i proizvodnje, dok veći broj njih novac do kojeg dolazi koristi na kratkotrajne užitke i kolonijalnu robu, pri čemu najveću korist za sebe izvlače trgovci, koji uvoze takvu robu iz Monarhije i ostatka svijeta. “Evolucija bosanskog age nije stigla daleko. Na početku ovog stoljeća (misli se na XX st. op.a.) težište njegovog privrednog rezniranja leži u zemljoposjedu (...) Ali je time i jasno da se sa ovakvim programom ‘zemljoposjednicima kmetovima’ (age) nisu mogle uključiti u građansko društvo

¹⁴ Dr. Nikola Mandić *politički vođa Hrvata u Bosni i Hercegovini i Privilegovana agrarna banka u Sarajevu*, Mostar, 1909, 30-31.

¹⁵ Izvještaj o upravi (1906), 364-365.

koje je nastajalo u Bosni i Hercegovini.”¹⁶ Do 1910. godine u gradovima je živjelo oko 60% svih zemljoposjednika, od kojih je samo mali broj uspio uspješno se uključiti u moderne tokove privređivanja.¹⁷

Određeni vidovi saradnje između Muslimana i Srba vuku svoje korijene još iz doba osmanske uprave. Srpski trgovci naročito su bili spremni na saradnju kako sa vlastima tako i sa poslovnim ljudima drugih etničkih i vjerskih skupina, što je bez sumnje imalo značajan efekat na njezino uzdizanje sredinom i u drugoj polovini 19. stoljeća. Finansijski uspon bosanskohercegovačkih poslovnih krugova, pretežno srpskih, pokazao je da su barijere i tradicionalna zatvorenost između vjerskih i etničkih grupacija bile upitne i da su u poslu igrale sporednu ulogu.¹⁸ Zajednički rad u finansijskim institucijama može se pratiti još od 1888. godine, kada je uz podršku Zemaljske vlade osnovana *Bosansko-hercegovačka narodna dionička banka*, u čijem dioničkom kapitalu učestvuju Muslimani, Srbi i Jevreji, uglavnom gradski trgovci bliski vlastima. Na konstituirajućoj sjednici održanoj 27. septembra u Sarajevu izabrana je uprava na čijem čelu su bili Petro Petrović i Mehmed-beg Fadilpašić. Pored njih dvojice u upravi banke bilo je mnogo istaknutih građana, od kojih će pojedini u kasnijem vremenu postati prominentni sudionici javnog života u Bosni i Hercegovini, ali koji su, kako ćemo vidjeti, u budućnosti bili nosioci ideje o zajedničkom radu. Hašim-aga Glođo, Salih-aga Šahinagić, Vojislav Šola, Risto Đ. Besarović, Gligorije Jeftanović – samo su neki od poznatih lica koje susrećemo u upravi banke.¹⁹ Osnivački kapital ove banke bio je 100.000 forinti,²⁰ da bi 1894. bio povećan na 200.000 forinti, a banka je poslovala pozitivno, te je 1893. ostvarila dobit od 41.070 forinti. Iste godine banka je osnovala i penzioni fond za svoje činovnike, što je bio još jedan pokazatelj njezine vitalnosti. Tokom 1892. uprava banke obratila se Zemaljskoj vladi sa molbom da otvori filijalu banke u Mostaru, što joj je i odobreno.²¹ Iako

¹⁶ Ferdinand Hauptmann, “Bosanskohercegovački aga u procjepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća”, *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, godina XVII, Društvo istoričara Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1969, 39.

¹⁷ Ferdinand Hauptmann, “Privreda i društvo Bosne i Hercegovine u doba Austrougarske vladavine (1878-1918)”, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine*, knjiga 2, Posebna izdanja, knjiga LXXIX, ANUBiH, Sarajevo, 1987, 160.

¹⁸ Sonja Dujmović, “O privrednoj saradnji gradskih elita u Bosni i Hercegovini u vrijeme Austro-Ugarske monarhije”, *Prilozi*, Institut za historiju, Sarajevo, 2016, br. 45, 91-92.

¹⁹ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH) Zajedničko ministarstvo finansija (dalje: ZMF), Opći akti, 2303/1894.

²⁰ *Sarajevski list*, br. 115, 30. septembar 1888, 2.

²¹ ABiH, ZMF, Opći akti, 2108/1892.

je banka poslovala pozitivno, likvidirana je 1895. poslije osnivanja *Zemaljske banke*, kako bi se potonjoj ukinula konkurencija.

Saradnja Muslimana i Srba intenzivira se izbijanjem pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju. U Slavonskom Brodu 1902. godine sklopljen je ugovor između Ali-bega Firdusa i Bakir-bega Tuzlića sa jedne i Gligorija Jeftanovića i Vojislava Šole s druge strane. Ugovor je sačinio advokat dr. Emil Gavrilica, koji je bio blizak vlastima u Beogradu. Politički dio ugovora u ovom radu se ne razmatra, međutim, u članovima 22-24. spominje se osnivanje zajedničkog fonda, koji će služiti za ostvarivanje ciljeva koji su dogovoreni. Predviđeno je da se u ovaj fond ulaže “podjednako prema našim potrebama”, a da će njegovim radom rukovoditi potpisnici “nakon zajedničkog sporazuma”.²² Gligorije Jeftanović muslimanskim prvacima 1903. godine poručio je: “Ovaj rad, u koji treba sad zajedno da stupimo, ne tiče se ni džamije ni crkve, nego samo naše kože i kese...” Međutim, ova saradnja na privrednoj osnovi zapravo je imala političku pozadinu, jer je Jeftanović mislio da će na privrednom planu lakše privući Muslimane, da bi u drugoj fazi taj savez koristio za ostvarivanje političkih ciljeva, prije svega autonomije Bosne i Hercegovine i eventualno eliminiranjem austrougarske vlasti.²³

Nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908, naročito kod srpskih političara, dolazi do pokušaja povezivanja južnoslavenskih naroda u Habsburškoj Monarhiji. Atanasije Šola, jedan od lidera bosanskohercegovačkih Srba, nakon aneksije izjavio je “da su narodne vođe i prvaci poslije aneksije Bosne i Hercegovine uvidjeli da im se valja pomiriti sa sudbinom i novim stanjem u zemlji, te da je potrebno nastojati da se što je moguće bolje zadovolje ekonomske i kulturne potrebe naroda”. On je tom prilikom naglasio da je za uspjeh u tom poslu potreban sporazum između Srba, Muslimana i Hrvata.²⁴

Na sastanku u maju 1909. između Riste Hadžidamjanovića, Gligorija Jeftanovića, Ali-bega Firdusa i Šerifa Arnautovića raspravljalo se o mogućnosti osnivanja jedne “muslimansko-srpske agrarne banke”, koja je trebala da se postavi kao pandan *Privilegovanoj agrarnoj i komercijalnoj banci*.²⁵ Grupa srpskih

²² Mustafa Imamović, *Pravni položaj i politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.*, Svjetlost, Sarajevo, 1976, 124-125.

²³ Dževad Juzbašić, “Pokušaji stvaranja političkog saveza između vodstva srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta u Bosni i Hercegovini”, *Prilozi*, Institut za istoriju, Sarajevo, 1978, br. 14-15, 194-195.

²⁴ Snežana Ilić, *Atanasije Šola, Prilog proučavanju kulturne i političke istorije Srba u Bosni i Hercegovini*, Akademski knjiga, Novi Sad, 2011, 91.

²⁵ HHSA, SB NI Reinöhl 1-1, Großserbische Umtriebe vor und im 1. Weltkrieg; Akten zum Fall Jeftanovic – Sola – Gavrilica.

poslanika Bosanskohercegovačkog sabora okupljena oko lista *Narod* smatrala je da je prevelik utjecaj stranog kapitala u Bosni i Hercegovini, a to je činjenica koja je po njima imala štetan efekat po razvoj domaćih novčaninih institucija. U cilju ostvarivanja svojih ciljeva ova grupa je tokom 1912. godine pokušala pridobiti podršku Muslimana u osnivanju jedne zajedničke “srpsko-muslimanske narodne banke”.²⁶ U pozadini osnivanja ove banke leži otvaranje dviju velikih investicija u režiji zemaljske uprave, izgradnje željezničkih pruga na osnovu velikog plana iz 1912, kao i posao otkupa kmetova. Oba ova posla zahtijevala su ogromne izvore finansiranja, tako da je postojao veliki interes domaćih elita da se ugrade u finansijsku konstrukciju za realizaciju istih. Primamljivosti ovih projekata doprinosila je podrška vlasti, tj. njihova garancija, tako da je rizik bio minimalan.

Aleksandar Božičković, finansijski stručnjak, pisao je Emilu Gavriću 23. marta 1912. godine da je izgledno da se uz podršku slovenskog političara Dragutina Hribara dobije koncesija za izgradnju jedne dionice željezničke pruge, a također su postojale nade da se dobije podrška jednog broja Muslimana, što bi dovelo do pretvaranje Srpske centralne banke u privilegovanu srpsko-muslimansku narodnu banku za Bosnu i Hercegovinu.²⁷

Saradnja srpskih i muslimanskih poslovnih krugova bila je primamljiva i jednoj i drugoj strani. Srbi su iz tog pakta mogli izvući novac kojim bi došli do lakšeg i jeftinijeg rješavanja agrarnog pitanja, a eventualno, kako smo vidjeli, i do političkog vezivanja sa Muslimanima. Za Srbe se u ovoj situaciji otvorila prilika da budu osnivači i vodeća snaga jednog domaćeg novčanog zavoda, koji bi ujedinjavao najznačajnije poslovne krugove dva najveća naroda u Bosni i Hercegovini. To je bilo značajno i zbog činjenice što su oni u zahtjevu za koncesiju upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija tražili da dobiju privilegije kakve su bile odobrene *Zemaljskoj i Agrarnoj banci*. Na kraju, subina ovog poduhvata, tj. njegova propast, pokazala je opravdanost takvih težnji i odgovor koji su osnivači dobili od Ministarstva finansija otkriva da je taj motiv možda i bio ključni da se pokuša ostvariti saradnja u tom pravcu.²⁸ Do tog trenutka svi unosni poslovi

²⁶ S. Ilić, *Atanasije Šola*, 99.

²⁷ Isto, 100.

²⁸ ABiH, ZMF, Opći akti 8392/11. Insbesondere scheint es mir aber nicht am Platze, solchen Instituten, deren Tendenz und Zweck nicht dahin geht, der Gesamtbevölkerung und den wirtschaftlichen Interessen des ganzen Landes dienstbar zu sein, sondern welche nur bestimmte Konfessionen oder Nationalitäten, Berufszweige oder dergleichen fördern wollen, ausserordentliche Privilegien und Exemptionen zu gewähren. Denn abgesehen davon, dass Institute, welche nicht der Allgemeinheit, sondern nur den Sonderinteressen von einzelnen Bevölkerungsschichten dienen, vom allgemein-staatlichen Gesichtspunkte weniger unterstützungswürdig

sa zemaljskom upravom, kao i mogućnost izdavanja obveznica bili su rezervirani za banke sa stranim kapitalom. Obrazloženje za takvo postupanje pronalazilo se u činjenici da domaći poslovni krugovi ne raspolažu sa dovoljno kapitala za krupne poslove, kao i da oni zastupaju partikularističke interese, dok velike banke služe interesima cijele zemlje. Muslimani bi, s druge strane, dobili mogućnost za dobar plasman svog kapitala i bez ikakve sumnje tenzije na relaciji kmet – aga popustile bi da je došlo do jednog srpsko-muslimanskog dogovora oko osnivanja ove banke. Međutim, muslimansko vodstvo ipak je u godinama pred izbijanje Prvog svjetskog rata bilo napustilo kurs saradnje sa Srbima i postepeno se počelo približavati hrvatskoj opciji, najprije u pregovorima oko službenog jezika, a onda i oko principa za rješavanje agrarnog pitanja. Ta tendencija vidljiva je i u sferi finansijske saradnje, što najbolje potkrepljuje inicijativa za osnivanje *Bosansko-hercegovačke banke za parcelaciju i kolonizaciju d.d.* 1913. godine. Iza osnivanja ove banke stajala je *Muslimanska centralna banka*. Njezin kapital iznosio je 3 miliona kruna, od čega su osnivači već bili pripremili jednu trećinu za uplatu. Za bosanske uvjete ovo je bila jedna netipična novčana institucija, što je vidljivo prije svega iz njezino djelokruga, koji je bio po Nacrtu statuta ograničen na pet stvari:

- 1) kupovanje nekretnina, te njihova prodaja u vlastito ime u manjim ili većim komadima,
- 2) parceliranje i koloniziranje zemljište u vlastito ime, ili u komisiji,
- 3) gospodarenje u svojoj režiji ili u zakupu s nekretninama koje kupi ili preuzme u komisiji u svrhu parcelacije ili kolonizacije,
- 4) izdavanje zemljišne zadužnice u smislu posebnog dijela ovih pravila,
- 5) primanje novca na priplod i štednju.²⁹

Iz naziva i opisa banke jasno je da je njezin primarni cilj bio držanje zemljoposjedničkog novca i s tim u vezi kupovina, parceliranje i održavanje posjeda. U tom smislu ona više podsjeća na zemljoradničku zadruhu nego na banku, ali je s obzirom na trenutak osnivanja bilo poželjno imati bankarsku odrednicu u svom imenu. Druga stvar koja je upečatljiva u ovom nacrtu jeste da se na nekoliko mjesta spominje hrvatski jezik, kao npr. u isticanju punog naziva banke u članu 2. Nacrta

erscheinen, so müsste auch jede Verleihung eines Privilegiums an ein solches Institut aus Gründen der Parität die Gewährung ähnlicher Privilegien an andere Institute, welche in Zukunft zur wirtschaftliche Förderung anderer Konfessionen oder anderer Berufszweige gegründet würden, nach sich ziehen. So könnten, zum Beispiel, dieselben Privilegien, welche der neuen serbischen Bank erteilt werden sollten, einer etwa in Zukunft projektirten muslimanischen, kroatischen oder spaniolischen Bank kaum vorweigert werden.

²⁹ ABiH, ZMF, Opći akti, 78368/13.

statuta.³⁰ Osnivanje ove banke naišlo je na topao doček kod vlasti. Smatralo se da jedna takva institucija ne samo da je trebala dobiti dozvolu nego i iz objektivnih razloga trebalo ju je poduprijeti direktno putem zemaljskih institucija. Vlada je vjerovala da jedna ovakva institucija može imati povoljnu ulogu u rješavanju agrarnog pitanja i da je ona jedan od legitimnih pokušaja zemljoposjednika da se bore za svoje ekonomske ciljeve. U tu svrhu ona je predlagala da se novom Institutu može pomoći davanjem svih potrebnih podataka vezanih za zemlju iz Odjeljenja za otkup kmetova, koji je postojao pri Zemaljskoj vladi.³¹ Međutim, postojao je konsenzus da za ovakav cilj osnivački kapital banke bude izuzetno nizak, jer postupak zaokruživanja begluka i upravljanje hipotekama zahtijevalo je veliki kapital, koji banka koja nije izdavala hipotekarne obveznice (*pfandbriefe*) nije bila u stanju podnijeti.³²

Jasno je da je osnivanje ove banke bilo potaknuto od strane političke i ekonomske elite Muslimana, kao što je jasno da je i njezinim osnivanjem pala u vodu priča o zajedničkom srpsko-muslimanskom projektu osnivanja banke. Međutim, ekonomska elita Muslimana nije odbila saradnju samo sa Srbima u rješavanju agrarnog pitanja. Ona je dala negativan odgovor i *Zemaljskoj banci*, koja je u oktobru 1913. godine uputila poziv *Hrvatskoj, Srpskoj i Muslimanskoj centralnoj banci* da učestvuju sa 20% u njezinom konzorciju za rješavanje agrarnog pitanja. *Zemaljska banka* od svih je dobila negativan odgovor, tako da je kvotu od 20%, koja je bila predviđena za domaće zavode u njezinom konzorciju, ona ispunila.³³ Iz navedenih dešavanja vidi se da vodstvo Muslimana nije imalo povjerenja niti

³⁰ Isto.

³¹ ABiH, ZMF, Opći akti, 78.368/1913, 7547/1914. Die Idee der Gründung einer Parzellierungs- und -Kolonisationsbank verdient aus gewichtigen wirtschaftlichen und sozialpolitischen Gründen jede mögliche Förderung. Insbesondere wird das Kmetenablösungsabteilung berufen sein, stete Fühlung mit dem neuen Institute zu unterhalten, um diesem die aus der Ablösungsaktion auszuscheidenden grösseren Besitze, sowie die wegen rückständigen Annuitäten etwa zum Verkaufe gelangenden abgelösten Kmetenansässigkeiten rechtzeitig zum Ankauf anzubieten. Eine sehr wesentliche Förderung wird das neue Institut dadurch erfahren können, dass das Kmetenablösungs Department ermächtigt wird, die bisher gesammelten Schätzungs- und Wertdaten, sowie im gegebenen Falle auch den behördlichen Schätzungsapparat der neuen Parzellierungs und kolonisationsbank zur Verfügung zu stellen. Ebenso könnten Grundbuchsauszüge, Situationsskizzen, Schätzungsprotokolle und andere Behelfe, soweit sie beim Kmetenablösung Department erliegen, dem neuen Instituts auf dessen Verlangen überlassen werden.

³² Isto.

³³ ABiH, Fond Privilegovane zemaljske banke BiH. Poziv *Hrvatskoj, Srpskoj i Muslimanskoj centralnoj banci* za učešće u kreditu za otkup kmetova, 17. 10. 1913. i odgovori pomenutih zavoda, 27. 10, 22. 10. i 26. 11. 1913. godine.

u banke iz Monarhije, niti u srpske bankarske krugove. Ono se umjesto toga odlučilo ući u ovaj proces samo, oslanjajući se na vlastite snage.

Još ranije bilo je vidljivo da vodstvo Muslimana u Bosni i Hercegovini ne vjeruje srpskim političarima i da saradnju s njima provodi isključivo u krajnjoj nuždi. Jedan od lidera Muslimana, zastupnik u Saboru Šerif Arnautović u pismu Zajedničkom ministarstvu finansija 21. novembra 1912. jasno je ukazao na opasnost “da se otkupna akcija izvrgne u lihvarenje na korist srpskih gazda”. On je također upozorio da srpske gazde potiču kmetove na neredu i neispunjavanje obaveza prema zemljoposjednicima, što je nanosilo štetu kako zemljoposjedniku tako i državi zbog neplaćenih poreza i slabog prinosa u poljoprivredi. Predlagao je vladi da pomogne *Muslimanskoj centralnoj banci* da na begluke naseli muslimansku sirotinju. Tom prilikom Arnautović je jasno potcrtao kako većina begova stoji u vezi sa spomenutim novčanim zavodom.³⁴

U *Muslimanskoj centralnoj banci* bio je skoncentrisan najznačajniji dio muslimanskih trgovaca, veleposjednika i političkih djelatnika. U upravi su se nalazili Mahmud-beg Fadilpašić, Adem-aga Mešić, Šerif Arnautović, Hamid-beg Džinić, Mehmed Kučukalić i brojni drugi. U ovim dvjema bankama može se vidjeti odlučan ulazak domaćeg kapitala i njegova borba za svoje mjesto u bosanskohercegovačkom finansijskom životu.³⁵ Osnivanje ove banke svojevrsan je pokazatelj sazrijevanja muslimanskog privrednog života. Prilikom osnivanja ove banke na plenarnoj skupštini kao jedan od vodećih ciljeva njezinog rada istaknuto je prikupljanje domaćeg kapitala zarađenog uglavnom od otkupa kmetovskih selišta na jednom mjestu za potrebe svih Muslimana, bez obzira na političko opredjeljenje. Međutim, još važnija stvar koja je rečena na ovoj skupštini bila je u rečenici: “Budućnost u ovoj zemlji pripada onima, koji budu jači u kapitalu”. Na izvjestan način ovim se dokazuje da je kod Muslimana sazrio sloj ljudi koji je bio u potpunosti u toku sa savremenim zbivanjima i koji je bio svjestan važnosti kontrole kapitala u jednoj zemlji, kao jednog preduvjeta za razvoj modernog društva.

Neuspjeh u osnivanju zajedničke srpsko-muslimanske banke poslije rata pripisivan je političkim uvjetima. Ljubomir S. Kosier primijetio je kako su Srbi olahko iz ruku prepustili poslovno povezivanje sa Muslimanima, kao i da su tu priliku ugrabili Hrvati, koji su na krilima srpsko-muslimanskih suprotnosti iskoristili momenat i preuzeli vodeću ulogu u toj saradnji. To je kulminiralo

³⁴ Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Hrvatski institut za povijest – Institut za istoriju, Zagreb – Sarajevo, 2003, 141-143.

³⁵ Bos.-Herc. Kompas 1912/1913, 84-88.

ujedinjavanjem *Muslimanske i Hrvatske centralne banke* odmah nakon rata, od kojih je nastala banka pod nazivom *Ujedinjene centralne banke*. Tako se ideja Jeftanovića, Gavrile i Atanasija Šole u jednu ruku i obistinila, ali po znatno drugačijem scenariju i sa drugačijim ishodom.

Kosier je tvrdio da su u muslimansko-hrvatskom zbližavanju ključnu ulogu igrale političke prilike, kao i lični interesi pojedinih Muslimana:

“Muslimani nemaju neku tradicionalnu ili neku stalnu karakteristiku što se tiče njihove saradnje sa Srbima i Hrvatima u Bosni i Hercegovini. To je vezda zavisilo o tome kakove su političke prilike i političko raspoloženje kod njihovih viđenijih ljudi, koji su uticajni na mase, a jošte više bili su od odlučne važnosti kreditni izvori i finansijska sredstva, za njihove privredne potrebe u ovim krajevima. Beograd, a naročito Narodna banka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, nisu dovoljno, a veoma često i nikakovu pažnju posvećivali privrednim interesima i potrebama muslimanskog elementa u Bosni i Hercegovini i on se prema tome obraćao na Zagreb, koji mu je preko svojih najjačih institucija Prve Hrvatske štedionice i Hrvatske Eskomptne banke, izlazio od vremena na vrijeme u susret jačim kreditima i potporom u pojedinim finansijskim transakcijama”.³⁶

Iako se ovdje iznosi pogled na dešavanja nakon rata, što se ne vezuje neposredno za predmet istraživanja ovog rada, ovaj je period značajan po tome što Kosier u njemu daje ocjenu zbivanja za duži vremenski period, a njegova ocjena, bez sumnje, ima težinu, jer je još prije rata obnašao značajne funkcije u bankarstvu. Bio je direktor Srpske banke u Zagrebu, te je bio itekako upućen u finansijske tokove u Bosni i Hercegovini za vrijeme habsburške vladavine.

Zaključak

Na osnovu pregleda saradnje Muslimana i Srba u sferi finansija za vrijeme austrougarske vladavine dolazi se do zaključka da do nekog znajčajnijeg finansijskog poduhvata nije moglo doći iako je saradnja između elita oba kolektiviteta postojala i mnogo prije same okupacije. Na kraju su presudile prevelike razlike u konačnim ciljevima obje grupe, a također ne smije se izostaviti ni činjenica da je u samim vrhovima elita postojalo mimoilaženje u načinu saradnje sa drugom stranom. Česta pojava isključivosti, pretjerani zahtjevi u vlastitim redovima, ali i nepovjerenje u ljude na drugoj strani sprečavali su vjerovatnoću stvaranja jednog saveza na zdravim osnovama i samim time izglede zajedničkog nastupa na nov-

³⁶ Ljubomir S. Kosier, Vasa Ristić, *Vodeće institucije*, 65-66.

čanom tržištu. Ipak, proučavanje pokušaja saradnje ove dvije grupe značajno je najprije što ta saradnja pokazuje da je na obje strane postojala grupa pojedinaca koji su pokušali napraviti sporazum čije bi se djelovanje proteglo na mnoge aspekte života. Brojni primjeri saradnje između kolektiviteta u Bosni i Hercegovini za vrijeme habsburške vlasti imali su pretežno političku pozadinu, tako da je pokušaj proširivanja te saradnje na privredna pitanja svakako važan i kao fenomenološka pojava. Na kraju, iz ovakvog raspleta najveću korist izvukao je krupni kapital iz Monarhije, kojem nije odgovaralo ujedinjavanje slabijih domaćih banaka u novčani zavod koji bi predstavljao ozbiljnu konkurenciju njegovim interesima.

AN ATTEMPT AT FINANCIAL COOPERATION BETWEEN SERBIAN AND MUSLIM ELITE BEFORE THE FIRST WORLD WAR

Summary

Based on this overview of the co-operation of Muslims and Serbs in the sphere of finances during the Austro-Hungarian rule, it can be concluded that although co-operation between the elites of both collectivities existed well before the occupation itself, it did not result in a significant financial undertaking. In the end there were too many differences in the final goals of both groups, and within these groups there was a disagreement in the way of co-cooperation with the other side. The frequent occurrence of exclusivity, excessive demands in their own ranks, but also mistrust in the other side, prevented the creation of agreement on a sound basis and hence the prospect of a joint appearance in the money market. Nevertheless, studying the attempts of cooperation between these two groups is important primarily because this cooperation shows that there was a group of individuals on both sides trying to reach an agreement that would affect many aspects of life. Numerous attempts of cooperation between collectivities in Bosnia and Herzegovina during the Habsburg authorities had a predominantly political background, so this attempt to expand this cooperation to economic issues is

certainly also important as a phenomenological phenomenon. In the end, the biggest winner from this kind of collapse was the large capital of the Monarchy, which did not suit the unification of weaker domestic banks into a big monetary institution, which could represent a serious competition for its interests.